

УДК 37.013(477) «18-19»(018)

Кучинська І. О.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ У 1917–1920 РР.

У статті робиться спроба аналізу та обґрунтування динаміки розвитку ідей громадянського виховання в українській школі у 1917–1920 рр.

Ключові слова: динаміка, становлення, розвиток, ідеї, громадянське виховання, національна школа.

Проблематика розвитку ідей громадянського виховання в українській школі завжди була у центрі педагогічної уваги вітчизняних освітян. Її *актуальність* та своєчасність засвідчували у своїх працях М. Василенко, В. Винниченко, М. Грушевський, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Постернак, С. Русова, І. Стешенко, П. Холодний, Я. Чепіга та ін.

Зазначимо, що *громадянське виховання* розумілось як соціально обумовлений процес підготовки громадян-патріотів до функціонування і взаємодії в умовах демократичного суспільства, а *громадянськість* як духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни.

На відміну від Західної Європи, де на початку ХХ століття ідея громадянського виховання розглядалася в аспекті удосконалення громадянина як частини соціального цілого держави (В. Рейн, Ф. Паульсен, Г. Кершенштейнер), українські педагоги та діячі освіти в період УНР (1917–1920) пов'язували громадянськість з національним вихованням, що було викликано соціально-політичними та ідеологічними чинниками. Національні та загальнолюдські цінності, національні потреби, ідеали й патріотичні почуття стали пріоритетними для визначення ідей громадянського виховання особистості.

Мета статті – висвітлити динаміку розвитку ідей громадянського виховання в українській школі у 1917–1920 рр.

У процесі діяльності українських урядів 1917–1920 рр. ХХ століття (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія), зважаючи на соціально-економічну й політичну ситуації, в яких опинялася держава, законодавчим шляхом проголошувався курс на українізацію загальноосвітньої школи, було урядово підтримано концепцію єдиної школи, яка базувалася на засадах новизни, безперервності, безплатності, обов'язковості, автономності навчання і єдності з життям на основі громадянського й трудового принципів. Зокрема, у законах “Про скасування Шкільних Округ” (1918), “Про державну мову в Українській Народній Республіці” (1919), “Про безплатне обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку громадян України” (1919) та матеріалах “Про питання викладання предметів українознавства в навчальних закладах” (1918) увага педагогічної громадськості акцентувалася на національно-громадянському аспекті освітньо-виховної діяльності. Стрімко створюється мережа українських закладів культури і науки, здійснюється дерусифікація школи, упроваджується українська мова у навчально-виховні заклади, розгортається мережа центрів з підготовки національно свідомих учительських кадрів. Активну позицію щодо реформування освіти зайняли державні діячі, педагогічна громадськість, представники широких верств громадянства. Найвагоміша роль у цих процесах належить М. Василенку, В. Винниченку, М. Грушевському, О. Музиченку, І. Огієнку, С. Постернаку, С. Русовій, І. Стешенку, П. Холодному, Я. Чепізі та іншим. Так, на погляд М. Грушевського, громадянські (демократичні) вартості в українській

виховній традиції мають глибоке коріння (“Хто такі українці і чого вони хочуть”, “Початки громадянства. Генетична соціологія” тощо). Учений визначив такі найголовніші засади системи національного шкільництва: народність, природовідповідність, культуровідповідність виховання, що передбачають органічний зв’язок з історією народу, його мовою, культурними і побутовими традиціями, з народним мистецтвом; констатував, що саме українознавство повинно стати державною справою в інтересах України. Аналіз діяльності М. Грушевського довів, що в своїй творчості, політичній та громадській діяльності він синтезував багато передових поглядів на державу і право, науково обґрунтував ідею української державності, зробив спробу практично втілити її в життя (“Історія української літератури”, “Про українську мову і українську школу”, “Український П’ємонт”, “На порозі нової України”, “Український національний характер”). У праці “На порозі нової України” вчений підкреслював, що справа розбудови української демократичної держави не може увінчатися успіхом без культивування республіканського героїзму, спартанської простоти і благородства духу, соціальної справедливості, непримиримого ставлення до протекціонізму і бюрократизму, до гонитви за розкошами і збагаченням. Тільки пріоритет прав кожної людини, незалежно від її віри чи національності, може бути запорукою високого рівня демократії. Укріплення ідеї української демократичної державності розглядалося вченим як вагомий фактор впливу на розвиток громадянської свідомості. Зміст освіти і виховання, на переконання М. Грушевського, тільки тоді буде успішний і творчо розкриє та розвине індивідуальні здібності дітей, їхні інтелектуальні можливості й нахили, коли стане співзвучним із багатоміровою культурою рідного народу. Метою громадянського виховання вчений вважав становлення особистості, для якої почуття обов’язку перед суспільством, державою є пріоритетом у її світогляді. Культивування громадянських ідеалів обґрунтовувалося в контексті прагнень державної незалежності.

Квінтесенцією педагогічних поглядів М. Грушевського слід вважати такі його ідеї: 1) школа і освіта ґрунтується на традиціях національної культури з викладанням обов’язково рідною мовою; 2) національна самосвідомість має домінувати у громадянському вихованні; 3) школа, освіта і педагогічна наука в суверенній і незалежній державі повинні бути незалежними від будь-якого впливу, крім творчого засвоєння кращого досвіду вчительських, науково-дослідних та інших об’єднань. З усіх потреб громадянського й національного життя потреба рідної школи найголовніша. Учений-просвітитель вважав, що народ, який не має своєї школи, ніколи не стане на самостійну дорогу існування. Результати пошуків М. Грушевського мають велику соціальну цінність для розбудови суверенної Української держави, громадянського виховання зокрема.

Аналіз навчальних планів і програм засвідчив, що найбільш орієнтованими щодо громадянського формування дітей і молоді були програми з української мови, української літератури, історії України та географії. Вперше педагогічна громадськість звернула увагу на формування основних громадянських цінностей (*рівність можливостей, свобода, соціальний захист людини, демократичний устрій суспільства, самовідповідальність людини, готовність до захисту прав і свобод, толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям*). Сутність і мотиви громадянського виховання дітей і молоді обґрунтовувалися з державотворчих позицій.

Аналіз поглядів представників суспільно-педагогічної думки 1917–1920 рр. щодо громадянського виховання в школах України (В. Винниченко, С. Єфремов, Т. Лубенець, І. Огієнко, С. Русова, С. Сірополко, С. Чубов та інші) висвітлив перспективні напрями громадянського виховання школярів означеного періоду, серед яких найбільш значущими вважалося впровадження демократичних механізмів самоврядування, формування громадянської активності, виховання відповідних моральних якостей (відповідальність, гідність, обов’язок, честь) та

громадянських цінностей (національної ідеї, незалежності, соборності). Особливо актуалізувалися ідеї розвитку громадянського виховання в контексті державотворчих устремлінь (праці: С. Чубова “Самоврядування в школі”, 1917; С. Русової “Нова школа соціального виховання”, 1917; І. Огієнка “Українська культура”, 1918; Я. Чепіги “До трудової вільної школи”, 1918; С. Сірополка “Завдання нової школи” (1919), А. Крушельницького “Український альманах”, 1920 та інші). Розкриваючи різні форми, методи, джерела та шляхи громадянського виховання, підкреслювалося, що *провідне місце у цьому процесі належить українській інтелігенції, яка має усвідомити свою роль і місце у формуванні громадянської й національної свідомості та самосвідомості дітей і молоді в Україні*.

Підкреслимо, що становлення громадянськості розглядалося в аспекті розвитку громадянських якостей, визначеності громадянської позиції, формування громадянських цінностей, потреби в активних діях з метою вирішення наявних проблем. Громадянськість розумілась як свідомо, цілеспрямована, принципово активна позиція особистості щодо суспільно корисних дій та державотворчих устремлінь. Складові компоненти громадянськості, що акцентувались у працях педагогічної громадськості у 1917–1920 рр. ХХ століття, подано на рис. 1.

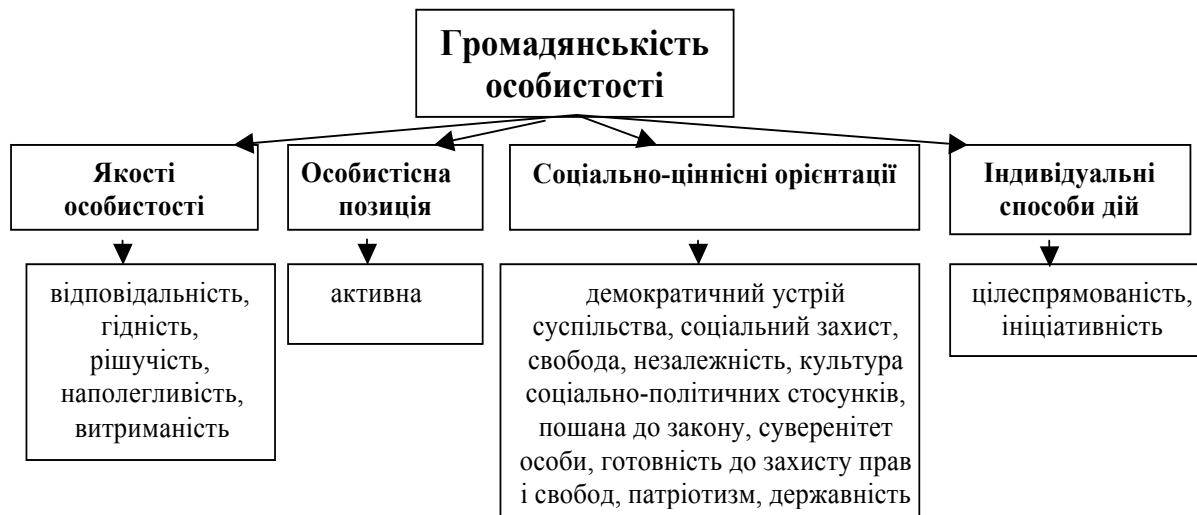


Рис. 1. Складові громадянськості в аспекті виховної діяльності у 1917–1920 рр. ХХ століття

Зазначимо, що початок ХХ століття характеризується остаточним інституюванням української національної історіографії, у рамках якої саме *державницький напрям* виділяється своєю актуальністю, оскільки в суспільно-політичному житті і українському визвольному русі зокрема гостро постала проблема відновлення національної державності.

Підкреслимо, що формування громадянства в “ідеях державності”, що пропагувалось М. Грушевським, актуалізувало цю проблематику у виховній теорії. Укріплення ідеї української демократичної державності, її поширення в громадянстві, виховання у підростаючого покоління почуття обов’язку перед українською демократією стали важливими завданнями педагогічної громадськості (С. Русова, С. Сірополко, І. Огієнко, В. Винниченко та ін.)

Досліджуваний період характеризується еволюцією громадянської ідеї, що проявилася в політичному ідеалі розбудови української незалежної держави. Активно формувались громадянські погляди щодо українізації школи. Було обґрунтовано *мету* громадянського виховання в аспекті державної правової незалежності (1917–1920 рр.). Громадянські *завдання* виховання особистості розглядалися під кутом зору децентралізації держави і переходу до самоврядування, характеризуючись як підготовка до самостійного трудового, морального особистого життя.

Зауважимо, що в період вітчизняного державотворення (1917–1920 рр.) домінування у виховній теорії національно-патріотичних цінностей визначили *національну парадигму громадянського виховання*.

Навчальні плани і програми висвітлили, що найбільш орієнтованими у аспекті громадянського виховання учнів були предмети з рідної мови, географії й історії.

До основних складових *громадянськості* відносили: моральну й правову культуру (почуття власної гідності, внутрішня свобода особистості, дисциплінованість, повага й довіра до державної влади, готовність виконувати свої громадянські обов'язки) в гармонійному поєднанні патріотичних, національних та загальнолюдських почуттів. Звідси виховання громадянських якостей (громадянськості) розглядалось як емоційно-почуттєве прилучення дітей до різних форм знання, розуміння, діяльності й поведінки, спрямованих на прояви громадянськості (любов до свого народу, краю, вітчизни, громадянська самосвідомість, громадянська гідність, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність, громадянська мужність, працелюбність).

Серед найбільш перспективних *напрямів* громадянського виховання школярів значущими вважалося впровадження демократичних механізмів самоврядування, формування громадянської активності, виховання відповідних моральних якостей та громадянських цінностей. Особливо *актуалізувались ідеї розвитку громадянського виховання у контексті державотворчих устремлінь* (С. Чубов “Самоврядування в школі” (1917), С. Русова “Нова школа соціального виховання” (1917), Я. Чепіга “До трудової вільної школи” (1918), С. Сірополко “Завдання нової школи” (1919), А. Крушельницький “Український альманах” (1920) та ін.). Акцентуючи увагу педагогічної громадськості на різних формах, методах, джерелах та шляхах громадянського виховання, підкреслювалося що провідне місце у цьому процесі безперечно повинно належити українській інтелігенції, яка свідомо, з позицій національних інтересів підійде до проблеми громадянського формування особистості.

Популяризація громадянської ідеї, як свідчать аналізовані матеріали, не мала стихійного або випадкового характеру. Робився певний акцент на формуванні *громадянської свідомості* українських дітей. Громадянські інтереси і національні потреби визначали основні тематичні орієнтири виховних дій.

У 1917–1920 рр. духовно-національний аспект формування громадянськості зумовив й основні шляхи розвитку громадянського виховання учнівської молоді. Громадянська мотивація виховання школярів відображала як суспільно-політичні реалії, так і національну ситуацію в Україні.

Успішній реалізації громадянського виховання підростаючої особистості, на думку педагогів С. Русової, В. Винниченко, Д. Дорошенко, А. Крушельницького, С. Чубова, І. Огієнка, Й. Гепа та ін., сприяють такі чинники: толерантне ставлення до інших народів, краєзнавство, мовне середовище, духовні потреби, самоврядування, побудова нової школи, яка б відповідала національним вимогам.

Головним *критерієм* ефективності виховання дітей та учнівської молоді в добу національно-демократичних перетворень в Україні (1917–1920 рр.) виступають морально-етичні засади та громадянсько-демократичні ціннісні орієнтири.

Національне й громадянське виховання розглядалося не у аспекті альтернатив, а як взаємопроникні сторони виховання як соціального явища загалом.

Національно-громадянські орієнтири у виховній теорії обґрунтовувались у контексті державотворення, незалежності, громадянської спроможності і соціальної справедливості. Таким чином, актуалізація національно-демократичної ідеї вплинула на динаміку розвитку громадянського виховного процесу в Україні загалом.

Незважаючи на те, що національно-демократична революція закінчилася поразкою у 1920 році, динаміка громадянського виховання, започаткована нею, ще деякий час відображалася в педагогічних поглядах діячів наступного періоду, але вже змінивши певні громадянські орієнтири.

Список використаних джерел

1. Ващенко В. В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – поч. XX століття (М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський): Навчальний посібник / В. В. Ващенко. – Дніпропетровськ : ДЦУ, 1998. – С. 44.
2. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Г. Ващенко. – Мюнхен : Центр комітет СУМ, 1957. – 48 с.
3. Винниченко В. Відродження нації: В 3 т. / В. Винниченко. – К. – 1990. – Т.1. – С. 61–73.
4. Грушевський М. Початки громадянства. Генетична соціологія / М. Грушевський – Б.м., 1921. – 328 с.
5. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К., 1991. – С. 10.
6. Грушевський М. Український П'ємонт / М. Грушевський // Український Вістник. – № 2–28 Мая, 1906. – С. 104.
7. Грушевський М. Хто такі Українці і чого вони хочуть / М. Грушевський – К. : Знання, 1991. – 240 с.
8. Грушевський М. На порозі нової України / М. Грушевський – К. –1918. – С. 7–15.
9. Грушевський М. Український національний характер / М. Грушевський // Віра й культура. – Вінніпег. – Число 3 / 27. – 1956. – С. 10.
10. Закон “Про державну мову в Українській Народній Республіці” // Вістн. держ. законів для всіх земель Укр. Нар. Республіки. 1919. – 18 січ. (№ 1). – С. 4.
11. Закон про безплатне обов’язкове навчання всіх дітей шкільного віку громадян України // Вістн. держ. законів для всіх земель Укр. Нар. Республіки. – 1919. – 8 лип. (№ 23). – С. 146.
12. Закон про скасування Шкільних Округ // Вістн. Генер. Секретаріату Укр. Нар. Республіки. – 1918. – 5 січ. (№ 1). – С. 2.
13. Кучинська І. О. Громадянська зрілість педагогів-новаторів в роки духовно-національного відродження України (1918–1920 рр.) / І. О. Кучинська // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Вип. II. – Кам’янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. – С. 202–205.
14. Кучинська І. О. Виховання громадянськості в Україні (друга половина XIX – XX ст.): монографія / І. О. Кучинська. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – 196 с.
15. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упоряд. : Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – 418 с.
16. Огієнко І. До українського народу (Звернення) / І. Огієнко // Вісник Міністерства Ісповідань УНР. – 1920. – 22 червня.– № 2. – С. 1,3.
17. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // Вільна українська школа. – 1917. – № 1. – С. 3–7.
18. Русова С. Нова школа / С. Русова // Все для вчителя. – 2003. –№ 27. – С. 5–10.
19. Чепіга Я. До трудової вільної школи! / Я.Чепіга // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 8–9. – С. 81–85.

In the article the attempt of analysis and ground of dynamics of development of ideas of civil education is done at Ukrainian school in 19017-1920

Key words: *dynamics, becoming, development, ideas, civil education, national school.*